

3. HAFTA

TUR182

TÜRK DİLİ II

KBUZEM

Karabük Üniversitesi

Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi

Konu Başlıkları

Bu bölümde

- Söz dizimi (cümle bilgisi), cümle, kelime grubu (söz öbeği) gibi kavramlar tanıtılacak,
- Kelime grupları ve cümle ilişkisi,
- Kelime gruplarının özellikleri,
- Kelime grubu çeşitleri (sıfat tamlaması, isim tamlaması, ikilemeler, deyimler vs) örneklerle ele alınacaktır.

Temel Kavramlar

- Söz dizimi, cümle, kelime grubu (söz öbeği) gibi sözcüklerin kavram olarak karşılıkları,
- Belli başlı kelime grupları, kelime grubu türleri ve söz dizimi içinde kullanışları

hakkında temel bilgiler verilecektir.

Kavram Bilgisi

Dil, en küçük birim seslerden cümleye kadar çeşitli birliklerden oluşur. Modern dil incelemelerinde dilin her birimiyle ilgilenen farklı inceleme alanları doğmuştur.

Söz dizimi ya da cümle bilgisi (İng: Syntaxe=Sentaks) bir dilin kelime gruplarını ve cümle dizilişini inceleyen bir bilim dalıdır. Genel olarak dilbilgisinin cümleyi inceleyen bölümüdür. Klasik cümle inceleme yöntemlerinin yanı sıra, günümüzde felsefi kuramlar çerçevesinde, dil incelemelerinde yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Özellikle Amerikalı dilbilimci Naom Chomsky, Üretimsel Dönüşümlü Dilbilgisi kuramında, bir dilin en önemli ve anlamlı biriminin cümle (sentaks) olduğu görüşünü savunur.

Cümle, bir duyguyu, bir düşünceyi, bir durumu ya da bir olayı tam bir yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisidir. Kelime grupları tek başlarına yargı bildiremezler. Yargı bildirmeleri için, çekimli bir fiil veya ek fiille çekimlenmiş bir isim gerekir. Bu özelliğe sahip tek bir kelime de cümle olabilir (Örneğin: Mutluyum, yorgunum gibi.)

Kelime grubu ise birbiri arkasına dizilmiş kelimeler bütünüdür. Bu dizilen kelimeler, yargı bildirerek cümleyi ya da bir durum, olay, hareket ve varlığı karşılayarak kelime gruplarını oluştururlar. Bu diziliş rastgele değil, belli kurallara göre olur. Bu kurallar her dilde farklıdır. Bütün diller, “söz dizimi” açısından ayrı yapıdadır. Türkçe söz diziminin en önemli özelliği, ana ögenin çoğunlukla sonda olmasıdır. Bu özellik, Türkçe’yi diğer dillerden (Hint-Avrupa Dilleri ve Arapça) ayıran bir özelliktir.

Sonuç olarak, söz dizimi, yargı taşımayan bir anlatım birimi olan kelime grupları ile yargı taşıyan bir anlatım birimi olan cümlelerin yapısı, işleyişi, görevleri, çeşitleri ve birbiri arasındaki bağlamlarını irdeler.

Kelime Grupları

Dilde çeşitli kelime türlerinin (isim, fiil, edat, bağlaç vs) yan yana gelmesiyle anlamlı bir ifade oluşturulamaz. Başka bir deyişle, tek tek sözcükler tek başlarına bir düşünceyi söze dönüştüremez. Bunun için, kelimelerin kendi aralarında belli kurallara göre ve ortak özellikler taşıyan kelime grupları (söz öbeği) oluşturması gerekir.

Kelime grupları yargı bildirmeyen, bir hareketi, durumu, olayı, varlığı karşılamak için belli kurallar çerçevesinde bir araya gelmiş kelime topluluğudur. Kaç kelimedenden oluşursa oluşsunlar, tek bir kelime gibi düşünülüp işlev görürler. Kelime grupları bu

anamlı birliklerle cümlelerin ögelerini oluştururlar. Bir kelime grubu cümlede, yüklem, özne, nesne, yer tamlayıcısı (dolaylı tümleç) veya zarf olabilir: Canım *ne salata, ne ayran* istiyordu; *benim istediğim* şöyle *adam* *akıllı bir münakaşa* çıkarmaktı fakat *bunu yapamayacağımı* iyice seziyordum.

Türk Dili, dünyanın en zengin dillerindendir.

İnsanı değiştiren tek kuvvet, sanattır.

Bu örneklerde eğik dizilen söz dizileri, birer kelime grubudur. Bunlardan *ne...ne* edatıyla oluşmuş kelime grubu cümlede *nesne*, *benim istediğim* iyelik grubu cümlede *özne*, *adam akıllı bir münakaşa çıkarmak* isim-fiil grubu cümlede *yüklem*, *bunu yapamayacağım* sıfat-fiil grubu cümlede *nesne* görevi görmektedir.

Türk Dili, belirtisiz isim tamlaması olarak cümlede *özne*, dünyanın en zengin dillerinden edat grubu cümlede *yüklem*, *insanı değiştiren tek kuvvet* sıfat tamlaması da cümlede *özne* görevi üstlenmiştir. Bunlar, önce kendi aralarında anlamlı bir birlik oluşturmuş ve sonra da her bir grup cümlelerin birer ögesi olarak cümlede görev almıştır.

Birleşik Kelimeler

Birleşik kelime, bir varlık veya kavramı karşılamak üzere bir araya gelmiş kelimeler topluluğudur. Dilde gruplaşmış kelimelerin bir bölümünü birleşik kelimeler oluşturur. Bunlar, başlangıçta tek başlarına anlam taşıırken, birleştikten sonra karşıladıkları kavrama ad olduklarından tek bir anlam oluştururlar. Tek bir sözcük gibi kabul edilirler. Dilde tek sözcüğün karşılayamadığı bir kavramı gruplaşmış sözcüklerin karşılaması, kendimizi daha iyi ifade etmenin ve düşüncüyü geliştirmenin yollarından birisidir. Zaten dil, bütün basitten karmaşığa doğru, düşüncenin en iyi, en güçlü biçimde söze dönüşmesi mantığı üzerine kuruludur.

Kelimeler çeşitli yapılar da birleşebilirler. Birleşik kelime türlerini genel olarak, birleşik fiiller ve birleşik isimler diye iki grupta değerlendirmek mümkündür.

Birleşik fiiller, bir hareketi, bir eylemi tanımlama ya da ifade etmek amacıyla bir araya gelmiş kelime grubudur. Bunlar, **isim+yardımcı fiil veya fiil+yardımcı fiil yapısı gösterirler. Etmek, olmak, kılmak, bulunmak türünden kullanımlar en yaygın olanlarıdır: yardım etmek, telafi eylemek, kalp kırmak, yorgun düşmek, biçare olmak, gönül koymak, hazır bulunmak, ümit kesmek, tahammül etmek, kalakalmak, düşeyazmak**

Türkçede *etmek, olmak, kılmak, bulunmak* fiillerinden başka gramerimizde özel bir yere sahip *yedi fiilden* oluşan bir kullanım da vardır. Gramerde kısaca *bilmek, vermek, kalmak, durmak, gelmek, görmek, yazmak* fiilleri -a, -e, -ı, -i, u, -ü zarf fiil eklerinden biri yardımıyla bir fiile bağlanırlar:

yapabilmek (bir işi), *verivermek* (bir şeyi), *kalakalmak* (öylece), *yapadurmak* (bir işi), *süregelmek* (bir olay) *yapmayagörmek* (bir işi) *düşeyazmak* (bir yerden).

Başka bir birleşik kelime biçimi de belirtisiz isim tamlaması yapısındaki birleşik kelimelerdir:

Kavuniçi, duman rengi, toprak rengi, hanım eli, zeytin yağı, saç dökülmesi, göz yaşı, pamuk yağı, samanyolu gibi.

Bazı birleşik kelimeler de birer sıfat tamlaması görünümündedir ve bu birleşik sözcükler, tek bir kavrama karşılık olduklarından tek bir sözcük gibi düşünülür. *Çanak kale, ilk okul, orta öğretim, yüksek öğretim, ilk aşk, ilk göz ağrısı, okuryazar, akarsu.*

Birleşik kelimeler, imla sorunlarının en çok yaşandığı kelime gruplarından birisidir. Bugün için *gülkurusu, gecekondu, bilgisayar, kuşburnu, delikanlı, aslanağzı, vezirparmağı, babayiğit, çıtkırıldım*, gibi doğru ve güzel yapılan birleştirmelerin dışında, gereksiz yere ve abartılı birleştirmeler de günümüzde çok yaygınlaşmıştır: *Sınır dışı, toplu konut, il örgütü, iş yeri, iş birliği, zeytin yağı, gül yağı ve beyaz peynir* gibi birleşik kelimeler, yanlış yere bitişik yazılan, aslında ayrı yazılması gereken sözcüklerdir.

Bunlardan başka, birleşik kelimelerin oluşumunda yaşanan bazı *ses artması, ses düşmesi ya da anlam kayması* durumları da birleşik kelimelerin yazımını etkiler. Örneğin, Arapça kökenli sözcüklerin Türkçe yardımcı fiillerle kullanıldığı *af, hak, zan, red, ad* gibi sözcüklerin birleşik yazımında *ses artması* olmuştur: *af etmek-affetmek, hak etmek-hakketmek, zan etmek-zannetmek, red etmek-reddetmek, ad etmek-addetmek* (kabul etmek).

Bazı sözcüklerde de ses düşmesi olduğu için bu kelimeleri birleşik yazmak genelleşmiştir: *keşif etmet-keşfetmek, hüküm etmek-hükmetmek, sabır etmek-sabretmek, şükür etmek, şükretmek* gibi. *Cuma ertesi-Cumartesi, kayın ana-kaynana* örneklerinde de ünlüyle başlayan hece düşmesi nedeniyle bu kelimelerin birleşik yazılması gerekmektedir.

Tamlamalar

Cümlede öbekleşmeyi sağlayan kelime gruplarının başında tamlamalar gelir. Tamlama, bir ismin durumunu başka bir isimle pekiştirme ya da zenginleştirmeyi sağlar. Türkçede iki önemli tamlama çeşidi vardır:

İsim Tamlaması:

Bir ismin başka bir isimle iyelik (sahiplik) sistemi içinde kurduğu birliktir. İsim tamlaması *tamlayan ve tamlanan* bölümlerinden oluşur. Tamlayan bölümüyle tamlanan bölümleri arasında kopmaz bir bağ vardır. Bu bağ, tamlamanın tamlayan bölümündeki *ilgi hal ekiyle* (-ın, in, nın,-nin) tamlanan bölümündeki *iyelik eki* arasında kuruludur.

İlgi eki, belirtisiz isim tamlamasında düşse de tamlanan bölümü *daima iyelik eki* taşır. Bu duruma göre, *ilgi eki* (tamlayan eki) bulunduran isim tamlaması *belirtili isim tamlaması*, bulundurmayan tamlamalar ise *belirtisiz isim tamlaması* adını alır.

İsim tamlaması şöyle formüllendirilebilir:

İsim+İlgi eki+İsim+İyelik eki=İsim Tamlaması

ormanın derinlikleri=belirtili isim tamlaması

köy yolu= belirtisiz isim tamlaması (köyün yolu)

bizim ülkemiz= belirtili isim tamlaması

ıhlamur ve gül kokusu= belirtisiz isim tamlaması (ıhlamur ve gülün kokusu)

İsim tamlamasında, birinci öge, tamlayan, ikinci öge tamlanandır. Bu nedenle de ana öge, tamlanan bölümüdür:

Türklerin bu yalçın kayalar üstüne ne zaman konduğu bilinmez= (Bu örnekte, belirtili isim tamlamasının tamlanan bölümü 'bu yalçın kayalar üstüne ne zaman konduğu' dur.

Bu örnekte görüldüğü gibi isim tamlamaları (belirtili ya da belirtisiz) cümlelerin öğelerini oluşturabilirler. Burada belirtili isim tamlaması cümlelerin sözde öznesini oluşturmuştur.

Belirtili isim tamlaması, bir başka belirtili isim tamlamasında tamlayan öge görevi

görebilir. Bunları farklı adlar altında (zincirleme vs) ya da üç isimli bir yapı olarak düşünmemek gerekir:

gecenin karanlığının ürpertisi= gecenin karanlığı (tamlayan)

denizin sularının serinliği= denizin suları (tamlayan)

Sıfat tamlaması:

Bir ismin bir sıfatla nitelendiği veya belirtildiği kelime grubudur. İsim tamlaması, iki ismin birbiriyle ilişkisine dayanırken, sıfat tamlamasında, bir ismin bir sıfatla birliği söz konusudur. Yani: sıfat+isim= sıfat tamlaması

kırmızı başlıklı/kız= sıfat tamlaması

yeşil/minare=sıfat tamlaması

yorucu/yolculuk=sıfat tamlaması

Sıfat tamlamasında ana unsur, isimdir, sonda bulunur. Sıfat yardımcı unsurdur, ismin önüne gelir ve ismi tamamlar. Bu durumda sıfat niteleyen/belirten, isim, nitelenen/belirtilendir. Belirtme ve niteleme sıfatları, sıfat fiil gruplarıyla oluşmuş sıfatlar, bir ismi niteler ya da belirtir.

çok tatlı/bir kız

yeşil panjurlu evdeki/hatıralar= sıfat tamlaması

kadrini bilmediğim/ günler= sıfat tamlaması

güneşin solgun yüzünü seyrettiğim/ bahçeler= sıfat tamlaması

Sıfat tamlaması, isim tamlamasından farklı olarak, eksiz birleşir. Her iki unsur da herhangi bir ek almadan gruplaşır. Oysa isim tamlamasında tamlayan unsur, tamlanan unsura *ilgi hal* ekiyle bağlanır ve tamlanan unsur daima iyelik alır.

Sıfat tamlamasında, tamlamanın her iki tarafı da kendi içinde ayrı tamlamalar taşıyabilir. Tıpkı üç isimli isim tamlamalarında olduğu gibi bu tip sıfat tamlamalarında da *ana tamlamayı* iyi belirlemelidir: *bütün insanlara kapısı ve gönlü açık olan/ eski Türk evi*, bu hayat felsefesinin canlı olarak yaşandığı bir çevreydi.

bin yıl sürecektir zannedilen/ kar sesidir.

Arabasıyla kırmızı ışıkta durdu.

Orhan Pamuk “Kırmızı Saçlı Kadın” kitabını yazdı.

Ali beyaz kalem aldı

Murat sarı kırmızı formayı giydi.

Sıfat tamlaması da cümlede, özne, nesne, yer tamlayıcısı ve yüklem olabilir: *tarihteki zafer takının altından Kerkük’e, Karabağ’a, Anadolu gecekondusundaki kanlı bayrağa uzanan/ şair, mazlum, masum ve makhur soyumuzu şiirleştirir*= özne:sıfat tamlaması

Yunus Emre, Anadolu Türkçesine *o çağlara kadar hiçbir Türkçede görülmemiş bir musikî* işlemiştir= nesne: sıfat tamlaması.

İkilemeler veya Tekrarlar

Bir nesneyi, bir hareketi karşılamak üzere, eş görevli iki sözcüğün bir araya gelerek oluşturduğu kelime grubudur. İkilemeler, bir sözün anlamını pekiştirmek, düşünceyi kuvvetli ve etkili yapmak amacıyla oluşturulur. Zamirler, bağlama ve çekim edatları dışında, hemen her tür kelimedenden ikileme yapılabilir:

Yavaş yavaş içeri girdi.

Zaman zaman pencerenin karşısına otururdu.

ezik büyük, değış tokuş, iniş çıkış, anlı şanlı, irili ufaklı, hüngür hüngür, akça pakça vs.

İkilemeler rast gele yapılamaz. Grupta yer alan kelimeler arasında *şekil ve anlam bakımından* bir benzerlik vardır. İkilemeler veya tekrarlar şöyle gruplandırılabilir:

Unsurlar ya aynen tekrar edilir:

serin serin, hızlı hızlı, geze geze, güle güle gibi.

Ya da yakın anlamlı sözcükler tekrar edilir:

çoluk çocuk, yarım yamalak, eğri büğrü, güle oynaya, ses seda gibi.

Veya zıt anlamlı sözcüklerin bir araya getirilmesiyle yapılırlar:

ölüm kalım, iyi kötü, büyüklü küçüklü, irili ufaklı, aklı karalı gibi.

tabiat taklidi sesler ve ünlem edatları, tekrar yapmaya en elverişli sözcüklerdendir:

şırıl şırıl, cıvıl cıvıl, vızır vızır, harıl harıl, fırıl fırıl, ah vah, oh oh, vah vah gibi.

İkileme ya da tekrarlar, cümlelerin anlamını belirlemede ayırıcı görev alırlar:

İnsanı inim inim inletir (anlamı güçlendirmek)

Diyar diyar dolaştım. (çokluk)

Koşa koşa yoruldu. (süreklilik)

Çoluk çocuk eve gittik. (birliktelik)

En genel gruplamayla ikilemeler, cümle ve kelime grupları içinde, isim, sıfat ve zarf görevi görürler:

Beterin beteri vardır derler= İsim

Gök mavi mavi gülümsüyordu= zarf

İşinde gücünde insanlar gördüm= sıfat

Evsiz barksız, yersiz yurtsuz çocuklar vardı= sıfat

Atasözleri ve deyimlerde de ikilemelerden yararlanılır:

sırıl sıklam âşık olmak, sürüm sürüm sürünmek, burun buruna gelmek, baş başa kalmak, (deyim).

üzüm üzüme baka baka kararır, gelen gideni aratır (atasözü).

Deyimler

Sözcüklerin gerçek anlamlarından yola çıkılarak yapılan ama yeni bir anlam taşıyan en az iki kelimeden oluşan, kalıplaşmış kelime gruplarıdır. Gruptaki kelimeler, kendi anlamlarından uzaklaşarak yeni bir kavramı karşılarlar. Sözcükler arasında mantıksız hatta tuhaf bir birlik olsa da bunlara güzel benzetmeler de denilebilir:

ağzı kulaklarına varmak, dili tutulmak, gözü bir yerden ısırmak, bir işin içinden alınının akıyla çıkmak, incir çekirdeğini doldurmamak, havanda su dövmek.

Uygulama

1. "İpissiz çöllerde kaldım tek başıma." cümlesindeki altı çizili tamlamanın türü ve göreviyle özdeş tamlama aşağıdakilerin hangisinde vardır?

- A) Aslında bu konulara fazla girmemiştin o gün.
- B) Bu yıl da gönlümce bir tatil yapmadım.
- C) Şimdi Türkçe sorularını çok kolay çözüyorum.
- D) Üç yıldır bu hastalıkla pençeleşiyor zavallı.
- E) Ölmeden önce her akşam adını sayıklamış.

2. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde ikileme ek-eylem olarak yüklem görevinde kullanılmıştır?

- A) Evlerimiz arasındaki uzaklık aşağı yukarı iki kilometreydi.
- B) Eğri büğrü bir yolda ilerliyorduk büyük bir korkuyla.
- C) Can sıkıntımızın nedeniydi pis pis sırtması.
- D) Neden sessiz sedasızsın bugünlerde?
- E) Olanları hepimize bir bir anlatacağsın.

Cıvı cıvı dünya günün küçük saatleri
Ki bir tomurcuktur açar, kokusuz
Atardamarlara sancılarla hodri meydan der

3. Yukarıdaki dizelerde aşağıdakilerden hangisi yoktur?

- A) Fiilimsi öbeği
- B) Edat öbeği
- C) İkileme
- D) Ad tamlaması
- E) Sıfat tamlaması

Kaynakça

- Editör Uygur, Ceyhun Vedat ve diğerleri (2007), Üniversiteler İçin Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım, Kriter Yayınevi, İstanbul.

- Korkmaz, Zeynep, Ercilasun, Ahmet B., Gülensoy, Tuncer, Parlatır, İsmail, Zülfikar, Hamza, Birinci, Necat (2005), Yüksek Öğretim Öğrencileri İçin Türk Dili ve Kompozisyon, Ekin Kitabevi, Ankara.
- Karahan, Leyla (1995), Türkçede Söz Dizimi, Akçağ Yayınları, Ankara.